

Praktijkvoorbeeld

Het bevorderen van gelijke onderwijskansen als pedagogische vaardigheid van de eerstegraads leraar

Tom Adams, Fontys Lerarenopleiding, Tilburg

Lotte Steenbakkers, Fontys Hogeschool Kind en Educatie, Eindhoven

Lonneke Spierings, Fontys Lerarenopleiding, Tilburg

Sinds studiejaar 2020-2021 biedt Fontys Lerarenopleiding een tweejarige opleiding voor eerstegraads leraarschap aan. Binnen dit curriculum is de module Pedagogische Vraagstukken specifiek gericht op de professionele ontwikkeling van de pedagogische rol van de leraar. Hierin is onder andere gefocust op de bevordering van leraarvaardigheden wanneer het gaat om het bieden van kansengelijkheid van leerlingen.

In dit praktijkvoorbeeld bespreken we de werkwijze en opbrengsten van deze module. De werkwijze bood een gedegen theoretische basis waarmee zowel kansengelijkheid van leerlingen als de rol van de leraar geconceptualiseerd werd. Vervolgens zijn de aanstaande eerstegraads leraren uitgedaagd om dit op hun praktijk te projecteren: de eigen verlegenheidssituatie hieromtrent centraal te stellen, kritisch op hun eigen handelen te reflecteren en dit thema ook te bespreken met leerlingen, collega's of experts. Binnen de module is er geleerd in de vorm van professionele leergemeenschappen, gericht op elkaars en de eigen praktijk. De studenten noemden als belangrijke opbrengst dat het hun blik op kansengelijkheid in de praktijk heeft verbreed en verrijkt. Ze geven aan zich meer bewust te zijn van signalen van kansengelijkheid en dit meer te willen agenderen binnen de school.

Inleiding

Pedagogische sensitiviteit wordt door een groeiende diversiteit in de leerlingpopulatie steeds belangrijker. Het wordt beschouwd als een van de kerncompetenties van (aanstaande) leraren (Rohaas & Bakx, 2017). Hoewel er een uitgebreide kennisbasis is wat de tweedegraads lerarenopleiding betreft, lijkt het diffuus te zijn welke inhouden horen tot de pedagogische rol van de eerstegraads lerarenopleiding. Anders dan voor de tweedegraads lerarenopleiding ontbreekt er voor de eerstegraads lerarenopleiding een pedagogische kennisbasis.

Vanaf studiejaar 2020-2021 biedt Fontys lerarenopleiding Tilburg een tweejarige (master) eerstegraads lerarenopleiding aan. Het generieke deel bevat de module Pedagogische Vraagstukken. Deze module richt zich op de versterking van pedagogische professionaliteit van de aanstaande leraar in de bovenbouw (zie ook Pols, 2011). Deze versterking raakt zowel de pedagogische professionaliteit van de leraar in de klas, in contact met de leerlingen, als de rol van de school hierbij. Dit perspectief sluit aan bij actuele visies op dit terrein, zoals beschreven door Van Kan (2021).

Bij de talenafdeling van de Fontys lerarenopleiding Tilburg is ervoor gekozen om deze module in drie cycli te organiseren: 1) Het leren van leerlingen in de bovenbouw; 2) De kenmerken en diversiteit van leerlingen in de bovenbouw; en 3) De pedagogische rol van de leraar in de bovenbouw. In dit praktijkvoorbeeld bespreken we de werkwijze en opgedane inzichten van de tweede cyclus.

De werkwijze van de module Pedagogische Vraagstukken

Afgelopen schooljaar is de master Pedagogische Vraagstukken binnen Fontys als volgt vormgegeven: de studenten zaten gemixt vanuit verschillende talen in een professionele leergemeenschap (PLG) van vier

studenten. Het uitgangspunt hierbij was dat studenten hun praktijkervaringen openstelden voor klasgenoten waarbij zij fungeerden als ‘critical friends’ (Van der Sande et al., 2019). Het werken binnen de PLG had als doel om met en van elkaar te leren om zodoende relevante en rijke opbrengsten te genereren voor de verdere pedagogisch-professionele ontwikkeling van de aanstaande eerstegraads leraar. Iedere cyclus bevatte dezelfde stappen: eerst vond er een centraal college plaats met daarin een theoretische verkenning, aangevuld met bij het thema passende methodologie. Zo stonden in de eerste cyclus kwantitatieve onderzoekstechnieken centraal en gingen de tweede en derde cyclus meer in op kwalitatieve onderzoekstechnieken. Vervolgens zijn studenten in de eigen onderwijspraktijk op onderzoek uit gegaan naar een professionele verlegenheidssituatie die zij op dit terrein ervoeren. Daarin was het belangrijk dat het fenomeen klaslokaal-overstijgend was en dat het ook relevant was voor collega’s, leerlingen en andere belanghebbenden binnen de school. Meer in het bijzonder ging het specifiek over pedagogische vraagstukken die zich voordeden in het werkgebied van de eerstegraads leraar. Dat kon dus zowel de bovenbouw van het VO als niveau 4 van het MBO zijn.

De tweede cyclus: De kenmerken en diversiteit van leerlingen in de bovenbouw

In het ontwerp van de module zijn we uitgegaan van een aantal kernbegrippen. Voor deze cyclus was dat diversiteit en kansengelijkheid van leerlingen, omdat we merkten dat aanstaande eerstegraads leraren hier soms handelingsverlegen in waren. De Onderwijsraad (2021) constateert ook dat gelijke onderwijskansen voor leerlingen in Nederland onder druk staan en dat de Nederlandse samenleving hierdoor vele talenten misloopt.

De diversiteit van de leerlingpopulatie neemt onder andere door de Wet passend onderwijs uit 2014 en de huidige instroom nieuwkomers steeds verder toe (Keller & Van den Bergh, 2018). Door de toenemende diversiteit bestaat het risico dat er kansengelijkheid ontstaat, onder andere door de keuzes die een leraar maakt ten aanzien van het onderwijs en de verwachtingen die hij heeft van de leerlingen. Het vraagt om complexe differentiatievaardigheden om maatwerk te bieden aan iedere leerling en het onderwijs af te stemmen op ieders behoeften (Keller & Van den Bergh, 2018). Om aanstaande eerstegraads leraren meer bewust te laten worden van de bevordering van kansengelijkheid van hun leerlingen, werd in de opzet van deze module ingestoken op twee focussen: de kansengelijkheid van leerlingen en de rol van de leraar daarbij. De eerste focus had als doel om een theoretisch fundament mee te geven aan de studenten. Zoals ook in andere cycli begonnen we met een centraal college waarin we de belangrijkste theoretische inzichten bespraken. In lijn daarmee las elk lid van de PLG een artikel voor het daaropvolgende college. We selecteerden hiervoor de volgende artikelen:

- *Exploreren kun je leren. De rol van onderwijs in de identiteitsontwikkeling van leerlingen* (Verhoeven et al., 2017).
- *Ongelijke kansen in het onderwijs: verklaringen en voorstellen voor beleid* (Denessen, 2017).
- *De kracht van wat je verwacht. Kansengelijkheid in het onderwijs* (Keller & Van den Bergh, 2018).
- *Waarderen van Diversiteit in het Onderwijs* (Van den Bergh, 2018).

De studenten lazen de artikelen en bespraken ze met elkaar in de PLG, om daarna de belangrijkste inzichten centraal te delen. Dit met als doel om met elkaar te verkennen wat hierin belangrijk is voor de eigen praktijk en het eigen leren. Deze fase vormde een vertrekpunt voor de tweede focus in deze cyclus: de rol van de leraar. Met de opgedane kennis en inzichten maakten de studenten vervolgens de brug naar de eigen praktijk. Vragen die hierin centraal stonden waren bijvoorbeeld: Hoe verhieldden de in de theorie verkregen inzichten zich tot de praktijk? Welke vragen of uitdagingen riep dit op? Wat voor implicaties had dit voor de eigen rol als leraar, en/of die van het team of de school? Het beantwoorden van deze vragen deden de studenten in de PLG door elkaar kritisch te bevragen en professionele dilemma’s met elkaar te delen ten aanzien van de thema’s (Van der Sande et al., 2019). Binnen de kaders van de besproken thematiek waren ze vrij om zelf een keuze te maken waarop ze zich nader wilden richten in de praktijkverkenning. Ze kregen daarbij inzichten en handreikingen om door middel van kwalitatieve onderzoekstechnieken, zoals interviews of observaties

met leerlingen, collega's of experts, in hun praktijk in gesprek of op verkenning te gaan. Ons uitgangspunt hierbij was dat het bewustzijn van leraren over hun houding, opvattingen en verwachtingen een belangrijke eerste stap is om gelijke kansen in het onderwijs te stimuleren. Daarbij is een open en reflectieve houding essentieel. Zo kan een duurzame gedragsverandering in gang worden gezet, die noodzakelijk is voor het creëren van gelijke kansen voor iedere leerling (Van den Bergh, 2018).

Tijdens de praktijkverkenning van deze cyclus zijn de studenten op onderzoek uit gegaan met een bij het thema passende professionele verlegenheidssituatie. Door een professionele verlegenheidsituatie te formuleren die past bij dit thema werden studenten aangemoedigd om stil te staan bij het bewustzijn van de eigen houding en opvattingen ten aanzien van het onderwijs en recht te doen aan en af te stemmen op verschillen tussen leerlingen.

Op basis hiervan hebben de studenten een onderzoeksvraag geformuleerd. Het betrekken van de onderzoeksvraag op de eigen houding en opvattingen was een belangrijke stap om recht te doen aan de diversiteit van de doelgroep en het creëren van hoge verwachtingen van alle leerlingen in de klas, om op die manier te werken aan kansengelijkheid in het onderwijs (Van den Bergh, 2018). Het beantwoorden van de onderzoeksvraag vond plaats door middel van onderzoek/oriëntatie in de praktijksituatie en uitwisseling binnen de PLG.

Tot slot hebben de studenten de bevindingen gepresenteerd in een paper, poster of TED-talk. Hierbij hebben zij hun opgedane kennis en ervaring uitgewisseld met studenten van andere PLG's, met als uitkomst dat studenten meer gericht inzicht hebben gekregen in de wijze waarop ze hun pedagogische rol in de praktijk (nog) beter kunnen vormgeven.

De uitkomsten van de cyclus

In totaal hebben 44 studenten deelgenomen aan deze cyclus. Ongeveer een derde van de studenten heeft de onderzoeksvraag verkennend ingestoken. Voorbeelden hierbij zijn:

“Is er kansen(on)gelijkheid voor onze mavoleerlingen die naar de havo-afdeling zijn gegaan?”

“Welke rol speelt kansenongelijkheid voor leerlingen met een migratieachtergrond?”

Een derde maakte de vraag meteen heel concreet op actieniveau:

“Hoe ontstaat kansenongelijkheid en welke hulpmiddelen kan ik als leraar bieden om gelijke kansen te creëren?”

“Wat kunnen leraren doen om bij te dragen aan kansengelijkheid in het onderwijs?”

Het overige derde deel van de studenten stak de vraag meer in op het niveau van de school als organisatie:

“Is er bewustzijn op mijn school als het gaat om kansen(on)gelijkheid voor leerlingen en om kansengelijkheid te bevorderen?”

“In hoeverre zijn bovenbouwdocenten op mijn school zich bewust van kansen(on)gelijkheid in het onderwijs?”

De opbrengsten van de module laten zich met name vatten in termen van verkregen inzichten en bewustwording. Enkele voorbeelden van leeruitkomsten, die de studenten zelf geformuleerd hebben:

“Ik ben me meer bewust geworden van mijn rol als leraar en als mentor als het gaat om de identiteitsontwikkeling van leerlingen, en ik zal waakzamer zijn als het gaat om eventuele stereotiepe opvattingen.”

“...meer bewustwording van de kansengelijkheid en de beïnvloedbare aspecten hiervan in de beroepspraktijk waarin ik werkzaam ben.”

“Het belangrijkste dat ik geleerd heb is het inzicht dat ik gekregen heb dat docenten kunnen bijdragen aan kansengelijkheid door zich bewust te worden van de verwachtingen die ze hebben van hun leerlingen. Ik heb dan ook het voornemen om de bewustwording onder mijn collega's in de bovenbouw te stimuleren.”

“Als leraar, maar ook als mentor heb ik meer oog gekregen voor het sociale domein van mijn leerlingen, en van de verwachtingen die ik van hen heb. Ik ben mij ook meer gaan richten op het bespreekbaar maken van bepaalde worstelingen die ze soms doormaken.”

“Met dit vak heb ik meer inzicht gekregen in de kwaliteiten en verbeterpunten van de school ten aanzien van de identiteitsontwikkeling van de leerling. Daarop heb ik met collega's en leidinggevenden gesproken over acties die we zouden kunnen ondernemen om de kans(en) gelijkheid aan te pakken.”

Na afronding van de cyclus zijn de studenten door middel van een vragenlijst bevraagd over de wijze waarop zij het vak, de kwaliteit, het niveau en de relevantie hebben ervaren. Nadien zijn er in kleinere groepjes zogenoemde member checks gehouden, om de opbrengsten van meer taal of enige nuance te voorzien. Hieronder volgen de belangrijkste inzichten:

Wat is goed gegaan?

- Vrijwel alle studenten hebben aangegeven veel geleerd te hebben over de theorie, de verbreding van hun blik en de wijze waartoe zich dat verhoudt tot hun eigen handelen als leraar of mentor. Daarnaast heeft ongeveer de helft van de studenten heel gericht ook inzichten en voornemens geformuleerd die betrekking hebben op het agenderen van de kansengelijkheid in hun school.
- Een groot deel van onze masterstudenten zijn ervaren (tweedegraads) leraren. Zij hebben het druk met veelal de combinatie werk en privé. De uitdaging is om onderwijs daar gericht op aan te bieden. Het kort cyclisch werken lijkt hun daarin goed te bevallen: resultaatgerichte afspraken en deadlines volgen elkaar overzichtelijk en gericht op waardoor de student dit goed kan plannen.
- De groep van 44 studenten bestond uit studenten Engels, Duits, Frans en Nederlands. Zij werkten als heterogene groep samen en kenden elkaar veelal nog niet op voorhand. Veel studenten gaven aan deze groepssamenstelling als prettig te hebben ervaren omdat de gesprekken weer nieuwe perspectieven en inzichten gaven. Ook vertelden veel studenten dat de groepssamenstelling overeenkomstig was met de wijze waarop zij ook gesprekken hadden met collega's op de werkplek.
- De studenten gaven aan dat de combinatie van deze module met het werkplekleren zowel motiverend als efficiënt is. Ze kunnen het geleerde direct in de praktijk brengen en met en van elkaars praktijken en praktijkervaringen leren.

Wat kan komend jaar beter?

- Binnen de master werd een wisselend niveau van onderzoeksvaardigheden geconstateerd. Dit is mogelijk te verklaren door de heterogene beginsituatie van de studenten: sommigen zijn direct doorgestroomd vanuit de bachelor en kennen de werkwijze, anderen hebben meer praktijkervaring opgedaan en zijn echt even ‘uit’ het systematische leren en verwerken van onderzoek geweest. Ook zijn enkelen van hen pas op latere leeftijd aan de masteropleiding begonnen en missen zij grotendeels een basis voor het doen van onderzoek. Momenteel wordt overwogen om extra ondersteuning aan te bieden waar nodig, of een aantal voorbereidende bijeenkomsten te organiseren.
- In lijn met het voorgaande punt is een verschil in diepgang van de reflectie en het formuleren van eigen inzichten en voornemens voor eigen handelenesignaleerd. Meer concreet zouden we ons nog meer moeten richten op de praktische kant van dit vak door nog meer de link te leggen met de praktijk, de potentiële opbrengsten en de wijze waarop daarbij ook inzichten vanuit andere perspectieven gebruikt kunnen worden (zie ook het volgende punt).
- De leeruitkomsten zijn in de meeste gevallen geformuleerd door de student zelf. Deze *self-perceived* leeruitkomsten kunnen uiteraard zeer waardevol zijn voor de verdere professionalisering van de student in kwestie, maar voor de volledigheid en betrouwbaarheid is het goed om ook het perspectief van de leerlingen, begeleiders en collega’s mee te nemen.
- Gedurende de cycli werkten de studenten afwisselend aan een paper, TED-talk of poster. In deze cycli viel op dat de diepgang waarmee de studenten zich uitspraken over hun leeruitkomsten, ten opzichte van de TED-talk en paper, in de poster beperkt was. De diepgang kwam het beste naar voren in de TED-talk en de paper. De nadruk bij veel posters lag op het proces en minder op de leeruitkomsten. Er moet een manier gevonden worden om die focus te weerleggen, en met deze vorm een net zo hoge opbrengst te genereren als bij de TED-talk en de paper.

Tom Adams

Tom Adams werkt als lerarenopleider bij Fontys Lerarenopleiding in Tilburg, waar hij betrokken is bij het onderwijs-pedagogische afstudeerproces van bachelorstudenten en het werkplekleren van masterstudenten. Sinds 2018 werkt hij aan zijn PhD gericht op de ontwikkeling van klassenmanagementcompetenties van aanstaande leraren op de werkplek.

t.adams@fontys.nl

Lotte Steenbakkers

Lotte Steenbakkers werkt als lerarenopleider bij Fontys Hogeschool Kind en Educatie in Eindhoven, waar zij vanuit haar orthopedagogische achtergrond domeinexpert is binnen het domein pedagogiek, psychologie en onderwijskunde (PPO), en studenten begeleidt bij het werkplekleren en het afstuderen.

l.steenbakkers@fontys.nl

Lonneke Spierings

Lonneke Spierings werkt als lerarenopleider bij Fontys Lerarenopleiding in Tilburg, waar zij met name betrokken is bij het vormgeven van de pedagogische didactische leeruitkomsten van de studenten van de lerarenopleiding en masterstudenten. Als Orthopedagoog Generalist ligt haar expertise op het terrein van gedragsanalyse, sociaal-emotionele ontwikkeling en gespreksvoering.

l.spierings@fontys.nl

Referenties

- Denessen, E. (2017). Ongelijke kansen in het onderwijs: verklaringen en voorstellen voor beleid. In K. Hoogeveen, IJ. Jepma, & F. Studulski (red.), *Kansen bieden in plaats van uitsluiten. Jubileumuitgave 1992-2017* (pp. 19-38). Sardes.
- Keller, A., & Van den Bergh, L. (2018). De kracht van wat je verwacht. Kansengelijkheid in het onderwijs. In: *Zorg Primair*, Jaargang 03, 2018.
- Onderwijsraad. (2021). *Later selecteren, beter differentiëren*.
- Pols, W. (2011). Leraren en hun opleiders: Een pleidooi voor pedagogische professionaliteit. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 32(1), 30-36. www.velon.nl
- Rohaas, E., & Bakx, A. (2017). De ontwikkeling van pedagogische sensitiviteit in de lerarenopleiding basisonderwijs. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 39(3). www.velon.nl
- Van den Bergh, L. (2018). *Waarderen van Diversiteit in het Onderwijs* (Lectorale rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van de functie van lector Waarderen van Diversiteit bij Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg op 4 juli 2018). Fontys Hogescholen.
- Van der Sande, R., Maurits, W., & Slaats, M. (2019). *Professioneel leren met impact: Learning design studio's als platforms voor effectieve professionele gesprekken*. Fontys: De Onderwijs Ingenieurs.
- Van Kan, C. (2021). *De waarde(n) van onderwijs. Het primaat binnen de pedagogische professionaliteit van leraren* (Openbare les lectoraat pedagogische professionaliteit van leraren). Hogeschool Rotterdam.
- Verhoeven, M., Poorthuis, A. M. G., & Volman, M. (2017). *Exploreren kun je leren. De rol van onderwijs in de identiteitsontwikkeling van leerlingen*. Universiteit van Amsterdam.